

Bogumił Gasek

Uniwersytet Wrocławski

INFORMACJA ORTOFONICZNA W ROSYJSKO- -POLSKIM SŁOWNIKU PRZEKŁADOWYM

Orthoepical Information in the Contemporary Translation Russian-Polish Dictionary

ABSTRACT: The present paper is an attempt to formulate the rules of presenting orthoepical information (such pronunciation phenomena as: non-standard relationships between spelling and pronunciation, hard consonants in loanwords, silent consonants, exceptions in pronunciation of loanwords etc.) in contemporary translation Russian-Polish dictionary. The starting point for this research was a comparative analysis of the entries of The Great Russian-Polish Dictionary edited by Polish Scientific Publishers “PWN” with the entries from the most authoritative orthoepic dictionaries of contemporary Russian.

KEYWORDS: lexicographical criticism, translation Russian-Polish dictionary, on-line dictionary, orthoepic of contemporary Russian language

W rosyjskim językoznawstwie dla oznaczenia norm wymowy literackiej tradycyjnie stosowany jest termin *орфоэпия*, natomiast jego polski odpowiednik to ortofonia, będąca częścią ortoepii – działu językoznawstwa stosowanego, zajmującego się „oceną tekstów językowych pod względem poprawności i formułowaniem wskazówek poprawnego stosowania elementów systemu językowego”¹. Publikowane w Polsce *Słowniki poprawnej polszczyzny*² są w zasadzie słownikami

---

¹ Z. Saloni, *Ortoepia*, [w:] *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław 1999, s. 409.

² Chronologicznie rzecz ujmując, najważniejsze dzieła to: S. Szober, *Słownik ortoepiczny. Jak mówić i pisać po polsku*, Warszawa 1937; W. Doroszewski, H. Kurkowska, *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*, Warszawa 1973; *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 2002.

ortoepicznymi³, natomiast w Rosji oprócz słowników ujmujących zasady szeroko rozumianej poprawności językowej⁴, tradycyjnie wydaje się opracowania, których zasadniczym celem jest ukazanie prawidłowej akcentuacji wyrazów (paradygmatu akcentuacyjnego) oraz artykulacji określonych głosek i połączeń głosek. Zgodnie z terminologią zastosowaną w ich tytułach umownie można podzielić te słowniki na dwie grupy – różnego rodzaju *орфоэпические словари* (słowniki ortofoniczne) oraz *словари ударений* (słowniki akcentuacyjne). To formalne rozróżnienie wskazuje, na jaki aspekt kładzie się główny nacisk – słowniki akcentuacyjne, jak na przykład SAZ⁵, zazwyczaj również zawierają pewne wskazówki dotyczące wymowy, ale ich zakres jest mniejszy, niż w – przynajmniej największych słownikach ortofonicznych⁶. W słownikach ortofonicznych zwykle wskazuje się takie zjawiska fonetyczne, jak: twarda wymowa spółgłosek przed *ros.* „e” w zapożyczeniach, uproszczenie grup spółgłoskowych, palatalizacja określonych spółgłosek, wymowa długich spółgłosek, zjawiska asymilacji, dysymilacji spółgłosek i inne. W rosyjskiej tradycji leksykograficznej w odróżnieniu od na przykład anglosaskiej⁷, czy niemieckiej⁸ w słownikach wymienionego typu nie stosuje się transkrypcji całych słów – zapis fonetyczny oprócz podania miejsca przycisku i jego ewentualnych przesunięć sprowadza się do zilustrowania konkretnego zjawiska fonetycznego, zazwyczaj w nawiasie kwadratowym za pomocą alfabetu rosyjskiego oraz dodatko-

³ Do siatki *Nowego słownika poprawnej polszczyzny* włączono wyrazy według kryterium „wątpliwości, jakie może budzić ich używanie” – *Nowy słownik...*, s. XVII.

⁴ Można wymienić m.in.: K.C. Горбачевич, *Словарь трудностей современного русского языка*, Petersburg 2004; Д.Э. Розенталь, М.А. Теленкова, *Словарь трудностей русского языка*, Moskwa 1976; Л.И. Скворцов, *Большой толковый словарь правильной русской речи*, Moskwa 2009.

⁵ Ф.Л. Агеенко, М.В. Зарва, *Словарь ударений русского языка*, pod red. М.А. Штудинера, Moskwa 2000, wyd. 8., powtórnie opracowane i uzupełnione. Dodajmy, że słownik został po raz pierwszy wydany pod nazwą *Словарь ударений для работников радио и телевидения* w 1960 roku, od siódmego wydania (1993) jest publikowany jako *Словарь ударений русского языка*. Słownik składa się z dwóch części: nazwy pospolite oraz nazwy własne. Komentarz ortofoniczny dla nazw pospolitych jest zbliżony pod względem zakresu do podawanego w słownikach wymowy. Jednakże w odróżnieniu od tychże w SAZ ze względu na adresata – głównie lektorów radiowych i telewizyjnych – przyjęto koncepcję podawania wyłącznie jednej formy akcentuacyjnej i fonetycznej słowa celem zapewnienia jednoznaczności i konsekwencji w przekazie medialnym, por. SAZ, s. 3.

⁶ Właściwie jedyną osobliwością fonetyczną, jaką odnotowuje И.Л. Резниченко, *Словарь ударений русского языка: около 10000 слов, все трудные случаи, все типы ударений, способы запоминания*, Moskwa 2015 jest twarda wymowa spółgłoski przed „e” w niektórych zapożyczeniach.

⁷ Transkrypcja jest stosowana nawet w słownikach objaśniających, np. *Oxford Dictionary of English*, red. A. Stevenson, Oxford 2010.

⁸ Dokładniejsze informacje w np.: J. Sikorski, *Instrukcja fonetyczny języka niemieckiego w leksykografii*, [w:] *Dydaktyka fonetyki języka obcego*, pod red. E. Waniek-Klimczak, W. Sobkowiaka, Płock, s. 177–198.

wych znaków i pojedynczych liter alfabetu łacińskiego⁹, np. **известно** изве[сн]о, **витьё** ви[т'ъ]ё¹⁰ itd. Przez długi czas najważniejszymi dziełami leksykograficznymi tego typu pozostawały SAO¹¹, a następnie SA¹². W ostatnich kilkunastu latach w Rosji wydano kilka dużych słowników ortofoniczny języka rosyjskiego: SR¹³, SIw¹⁴, SK¹⁵, SJe¹⁶, będący w swoim dziesiątym wydaniu poszerzoną o słowa, które pojawiły się w ciągu ostatnich trzydziestu lat¹⁷, kontynuacją wspomnianego SA. Warto nadmienić, że rosyjskie słowniki ortofoniczne zawierają informacje dokładniejsze, niż słowniki ortograficzne, np. SŁI¹⁸ oraz objaśniające, np. SOSz¹⁹, SKuz²⁰. Przejawia się to dwojako. Po pierwsze słownik ortofoniczny opisuje wszelkie rozbieżności pomiędzy pisownią a wymową, po drugie podaje warianty form (znacznie rzadziej notowane w pozostałych typach słowników), zazwyczaj także ze wskazaniem hierarchii poprawności oraz ewentualnej dyferencjacji form języka standardowego, odmiany potocznej, profesjonalizmów, regionalizmów itd. Warto zwrócić uwagę na dużą popularność wymienionego typu słowników w Rosji, o czym świadczy wielka liczba tytułów (oprócz wspomnianych sześciu dużych

⁹ Dla oznaczenia miękkości stosuje się zapis typu [t'] lub [тъ]; wykorzystuje się literę alfabetu łacińskiego – j (dla oznaczenia samogłoski jotowanej), pojedyncze znaki międzynarodowego alfabetu fonetycznego, np. ə.

¹⁰ М.Л. Каленчук, Л.Л. Касаткин, Р.Ф. Касаткина, *Большой орфоэтический словарь русского языка: литературное произношение и ударение начала XXI века: норма и ее варианты*, Moskwa 2012.

¹¹ *Русское литературное произношение и ударение: Словаря-справочник*, pod red. Р.И. Аванесова, С.И. Ожегова, Moskwa 1959.

¹² *Орфоэтический словарь русского языка: Произношение, ударение, граммат. формы*, pod red. Р.И. Аванесова, Moskwa 1989, wyd. V, poprawione i uzupełnione.

¹³ И.Л. Резниченко, *Орфоэтический словарь русского языка: Произношение. Ударение*, Moskwa 2003.

¹⁴ Т.Ф. Иванова, *Новый орфоэтический словарь русского языка: Произношение, ударение, граммат. формы*, Moskwa 2004.

¹⁵ М.Л. Каленчук, Л.Л. Касаткин, Р.Ф. Касаткина, *Большой орфоэтический словарь...*

¹⁶ Н.А. Еськова, С.Н. Борунова, В.Л. Воронцова, *Орфоэтический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы*, Moskwa 2015, wyd. 10., poprawione i uzupełnione.

¹⁷ „Словник нового издания словаря пополнен преимущественно за счет слов, появившихся в последние 30 лет” – Предисловие, [w:] SA, s. 3.

¹⁸ *Русский орфографический словарь*, pod red. В.В. Лопатина і О.Е. Ивановой, Moskwa 2013, wyd. 4., uzupełnione i poprawione – jeden z największych słowników ortograficznych (około 200 000 słów) ogranicza się do podawania akcentuacji, wariantów akcentuacyjnych oraz wymowy literowców, np. KBH [кавэЭн].

¹⁹ С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, Moskwa 1992.

²⁰ *Новейший большой толковый словарь русского языка*, pod red. С.А. Кузнецова, Petersburg 2008.

można wymienić jeszcze cały szereg mniejszych, w tym szkolnych i kieszonkowych, słowników ortofonicznych²¹).

Celem niniejszego artykułu jest analiza zakresu i sposobu prezentacji wskazówek ortofonicznych (z pominięciem akcentuacji, która jako niezwykle rozległy temat badawczy wymaga oddzielnego studium) w wielkim słowniku przekładowym, a następnie sformułowanie wniosków pomocnych przy opracowywaniu rosyjsko-polskiego słownika przekładowego nowego typu.

Wspomniana analiza została dokonana na materiale Wielkiego słownika rosyjsko-polskiego pod redakcją Jana Wawrzyńczyka (dalej w tekście SPWN)²². Wybór właśnie tego dzieła leksykograficznego wynika z trzech zasadniczych przyczyn. SPWN to pierwszy od kilku dziesięcioleci, tzn. od wydania SMDGM w 1970 roku²³ (uzupełnionego i poprawionego w roku 1986, a następnie wielokrotnie wznawianego) opracowany od podstaw wielki słownik rosyjsko-polski. Ponadto jest on wynikiem nowej na rusycystycznym gruncie leksykograficznym koncepcji słownika dwujęzycznego, wyklarowanej w dużej mierze w wyniku krytycznego oglądu słowników Wiedzy Powszechnej (zarówno polsko-rosyjskiego²⁴, jak i rosyjsko-polskiego). Część prac²⁵ wpisujących się w „konstruktywny nurt

²¹ Л.М. Бесолов, Р.З. Комаева, З.Х. Тедгоева, *Школьный орфоэпический словарь*, Владикавказ 1990; Л.А. Введенская, *Школьный орфоэпический словарь русского языка: словарь ударений*, Moskwa – Rostów nad Donem 2006; К.С. Горбачевич, *Современный орфоэпический словарь русского языка: все трудности произношения и ударения*, Moskwa 2009; Т.А. Гридина, Н.И. Коновалова, *Школьный орфоэпический словарь русского языка*, Moskwa 2011; *Орфоэпический словарь русского языка*, pod red. Е.Д. Гончаровой, Moskwa 2009; *Орфоэпический словарь*, pod red. Т.Н. Гурьевой, Moskwa 2003; *Орфоэпический словарь*, pod red. Б.А. Зильберта, Moskwa 2004; *Орфоэпический словарь русского языка*, pod red. В.И. Круковера, Petersburg 2015; *Орфоэпический словарь русского языка для школьников*, pod red. О.А. Михайловой, Екатеринбург Moskwa 2009; *Орфоэпический словарь русского языка*, pod red. Н.И. Новинской, Rostów nad Donem 2004; П.А. Лекант, В.В. Ледёнева, *Школьный орфоэпический словарь русского языка*, Moskwa 2013, 5-е изд; В.В. Львов, *Школьный орфоэпический словарь русского языка*, Moskwa 2004.

²² *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, pod red. J. Wawrzyńczyka, Warszawa 2004.

²³ А. Мирович, I. Дулєвичова, I. Грек-Пабисова, I. Марынякова, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, t. 1–2, wyd. VI, Moskwa–Warszawa 1999.

²⁴ D. Hessen, R. Stypuła, *Wielki słownik polsko-rosyjski*, t. 1–2, wyd. 5, Warszawa 1998. Pierwsze wydanie opublikowano w 1967 roku.

²⁵ H. Bartwicka, *Krytycznie o sposobie prezentacji leksyki potocznej w Wielkim słowniku polsko-rosyjskim*, [w:] *Współczesny język polski i rosyjski. Konfrontacja przekładowa*, pod red. A. Bogusławskiego i J. Mędelkiej, Warszawa 1997, s. 127–145; H. Bartwicka, J. Mędelka, J. Wawrzyńczyk, *Glosy do Wielkiego słownika polsko-rosyjskiego Dymitra Hessena i Ryszarda Stypuły*, Bydgoszcz 1983; J. Wawrzyńczyk, *O tłumaczeniu przymiotników w Wielkim słowniku polsko-rosyjskim*, „Przegląd Rusycystyczny”, 1983, nr 2, s. 37–44; J. Wawrzyńczyk, *O tłumaczeniu przymiotników w Wielkim słowniku polsko-rosyjskim*, „Przegląd Rusycystyczny”, 1983, nr 2, s. 37–44; J. Wawrzyńczyk, *Aktualne problemy leksykografii polsko-rosyjskiej (Część I)*, „Przegląd Rusycystyczny”, 1984, nr 3,

krytyki leksykograficznej²⁶ wyszła spod pióra autorów SPWN. Ponadto SPWN został włączony do *Wielkiego multimedialnego słownika rosyjsko-polskiego i polsko-rosyjskiego (na płycie CD)*²⁷ z 2006 roku oraz do *Wielkiego multimedialnego słownika rosyjsko-polskiego, polsko-rosyjskiego*²⁸ z 2014 roku (pendrive). Na pudełku tej ostatniej wersji czytamy, że jest ona oparta „na papierowych wydaniach Wielkiego słownika rosyjsko-polskiego i Wielkiego słownika polsko-rosyjskiego”. Lektura części rosyjsko-polskiej pozwala na łatwe stwierdzenie, że całościowo powtarza się nota wydawnicza i odautorski Wstęp. Można przypuszczać, że nie dokonano żadnych poważniejszych zmian w stosunku do wydania papierowego SPWN z 2004, nie tylko dlatego, że materiał analizowany w danym artykule powtarza się całościowo, ale również z tego względu, że nawet nie została usunięta zdecydowana większość błędów dostrzeżonych przez samych autorów²⁹ SPWN i przedstawionych w publikacji z 2007 roku³⁰. Nie jest to najlepsza praktyka wydawnicza, natomiast dany fakt dodatkowo uzasadnia potrzebę podjętej w artykule analizy, gdyż za sprawą powielania SPWN na nośnikach elektronicznych (CD w 2006 roku i pendrive w 2014) zapewne wzrosła liczba odbiorców i zwiększył się zasięg czasowy oddziaływania danej koncepcji leksykograficznej. Kwestią, która być może zasługuje oddzielnego opracowania jest wersja dźwiękowa słownika na nośniku

---

s. 83–97; J. Wawrzyńczyk, *Aktualne problemy leksykografii polsko-rosyjskiej (Część II)*, „Przegląd Rusycystyczny”, 1984, nr 4, s. 5–14; J. Wawrzyńczyk, *Język rosyjski w słownikach polsko-rosyjskich powojennego czterdziestolecia*, [w:] *Z aktualnych studiów rusycystycznych. Językoznawstwo i glotodydaktyka*, Olsztyn 1987, s. 163–171; J. Wawrzyńczyk, *O rozwoju leksykografii rosyjsko-polskiej*, „Przegląd Rusycystyczny”, 1992, nr 3–4, s. 53–63; J. Wawrzyńczyk, *Wyrazy i zwroty związane z życiem religijnym w „wielkiej” leksykografii rosyjsko-polskiej*, „Acta Polono-Ruthenica”, 1997, t. II, s. 315–322.

²⁶ Wojciech Chlebda pisze o „pracach należących do nurtu konstruktywnej krytyki leksykograficznej, zainicjowanego przez Jana Wawrzyńczyka” – W. Chlebda, *Ekwiwalencja i ekwiwalenty: między słownikiem a tekstami*, [w:] *Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*, pod red. *Ibidem*, Opole 2011, s. 40, przypis 34.

²⁷ *Wielki multimedialny słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski* [Dokument elektroniczny], pod red. J. Wawrzyńczyka, Warszawa 2006.

²⁸ *Wielki multimedialny słownik rosyjsko-polski i polsko-rosyjski* [Dokument elektroniczny], pod red. J. Wawrzyńczyka, Warszawa 2014.

²⁹ W 2007 roku ukazała się broszura, w której autorzy dokonali krytycznego podsumowania opracowanego przez siebie słownika, wnosząc około pięciuset poprawek (głównie dotyczących akcentuacji i gramatyki): J. Wawrzyńczyk, H. Bartwicka, E. Małek, *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim. Wielki słownik polsko-rosyjski. Autokomentarze i erraty*, Warszawa 2007.

³⁰ Ponieważ w wymienionej wersji słownika powtarzają się również wyłuszczone w przytoczonych powyżej *Autokomentarzach i erratach* literówki (np. *номада для губ*) i rażące błędy akcentuacyjne (np. *плавательный*), natomiast pewna liczba usterek technicznych jednak nie jest obecna (np. w SPWN znajdziemy **Прощаев**, a w *Wielkim multimedialnym.. jest Прощаев*, można sądzić, że mamy do czynienia z powieleniem słownika z 2004 roku po dokonaniu jedynie drobnej korekty technicznej (tj. bez zmiany zasadniczej zawartości, układu słownika i jego całościowej koncepcji).

elektronicznym i jej relacja z tradycyjnym, pisemnym instruktażem ortofonicznym. Sygnalizują jedynie daną tematykę w przypisie 69.

Prześledźmy sposób prezentacji materiału ortofonicznego w SPWN. Tradycyjnie dla tego typu opracowań SPWN podaje informacje tylko o niektórych osobliwościach wymowy rosyjskiej. Rezygnacja z transkrypcji całych wyrazów jest zrozumiała nie tylko na tle rozwiązań stosowanych w innych słownikach rosyjsko-polskich, ale również wspomnianych już słowników wymowy języka rosyjskiego.

SPWN odnotowuje informacje o twardej wymowie spółgłosek przed *ros.* „e” jedynie w części wyrazów, np. **тенис** /mɛ/³¹, co we wstępie do tegoż słownika zostaje umotywowane w następujący sposób: „W licznych przypadkach zrezygnowaliśmy z sygnalizowania wymowy twardej czy półtwardej spółgłosek przed e z powodu braku stabilnej normy ogólnorosyjskiej”³². W przypadku zapożyczeń w języku rosyjskim można odnotować formy, w których za literacką we współczesnej ruszczyźnie uznawana jest wyłącznie wymowa miękka, np. **термометр**, **тема**, formy z normatywną obowiązkową wymową twardej spółgłoski przed *ros.* „e”, np. **тезис**, **модель** oraz przypadki, gdy dopuszczalna jest wymowa zarówno twarda, jak i miękka, np. **декан**³³. Zalecanie miękkiej wymowy w przypadku równoprawnych wariantów stawia je na równi z formami zawierającymi tylko spółgłoski miękkie przed „e”, co oznacza de facto wprowadzanie w błąd odbiorców. Wydaje się, że wątpliwości należy rozstrzygać na podstawie utworzonej w tym celu bazy danych – powinna ona zawierać formy wyekscerpowane z najważniejszych słowników ortofonicznych³⁴. Z przyczyn obiektywnych (data wydania) postulowana baza słownikowa była mniejsza w momencie opracowywania SPWN. Nie zmienia to jednak faktu, że informacje o dopuszczalnej dwojakiej wymowie niektórych wyrazów pochodzenia obcego były dostępne np. w kolejnych wznowieniach SA, w słownikach wyrazów obcych, np. w SWOK³⁵ oraz w SAZ³⁶, który podaje infor-

³¹ Informacja o wymowie podawana jest kursywą w nawiasach ukośnych. Zachowuję taki zapis, przywołując konkretne artykuły hasłowe z SPWN, natomiast w pozostałych przypadkach stosuję tradycyjny nawias kwadratowy, np. [тɛ].

³² Wstęp, [w:] SPWN, s. 10.

³³ Por.: SIw, SJe, SK, SR.

³⁴ Proponuję, aby spośród sześciu nadmienionych we wstępnej części artykułu słowników ortofonicznych ograniczyć się do czterech: SR, SIw, SK, SJe. SA może zostać pominięty, gdyż SJe stanowi jego rozszerzoną i uwspółcześnioną wersję. Natomiast SAO ma już raczej tylko znaczenie historyczne. Ze względu na czas tworzenia SPWN przy krytycznym oglądzie haseł korzystałem najpierw z SA, a dopiero następnie z wyżej wymienionej czterosłownikowej bazy. Miało to na celu potwierdzenie (lub odrzucenie) aktualności wskazówek ortofonicznych, jakie powinny trafić do postulowanego w dalszej części artykułu słownika przekładowego.

³⁵ Л.П. Крысин, *Толковый словарь иноязычных слов: Ок. 25000 слов и словосочетаний*, Moskwa 1998.

³⁶ W przypadku rozbieżności danych ze słowników tworzących postulowaną przeze mnie „bazę” należy konfrontować je ze wskazaniami SWOK i SAZ. Kolejne wydania SWOK mogą być pomocne

macje o wymowie w zbliżonym do dużych słowników ortofonicznych zakresie. Przyjęcie cytowanego założenia oznacza w praktyce, że jego autorzy sami podjęli decyzje normalizatorskie; z lektury SPWN wynika bowiem, że np. słowa **депо**³⁷, **декан**, **сейм**, **сейф**, **сервис**³⁸, **форель** przeszły etap adaptacji fonetycznej w języku rosyjskim na podobnej zasadzie, jak leksem **тема** i zgodnie z ogólną zasadą spółgłoska przed „e” jest w nich zawsze wymawiana miękko. Przeczą temu dane wspomnianych rosyjskich słowników ortofonicznych³⁹. Nieporozumieniem jest również zalecanie wyłącznie miękkiej wymowy w słowie **секс**. Rzeczywiście ta forma jest dyskusyjna, ale jej niejednoznaczność sprowadza się do odpowiedzi na pytanie, czy dopuszczalna jest wymowa miękka (wzmiankowane słowniki podają wyłącznie twardy wariant⁴⁰, natomiast w rosyjskich mediach wymowa miękka jest preferowana także przez niektórych wykształconych użytkowników ruszczyzny⁴¹). W wymienionym przypadku autorzy SPWN winni podać wyłącznie formę twardą, bądź poinformować, w jakich wypadkach dopuszczalny jest wariant miękki.

Za jawne niedopatrzenie należy uznać hasła: **Твен**⁴², ♦ **театр-варьете**, **темп**, **стейк**, **шатенка**⁴³, gdzie sugerowana wymowa miękka stoi w sprzeczności z normą współczesnego języka rosyjskiego, obecną w najważniejszych słownikach ortofonicznych. Nieco bardziej skomplikowana kwestia to ustalenie poprawnej wymowy leksemu **сленг**, gdyż SI i SK podają wyłącznie wymowę twardą [лэ], SR – dwa warianty wymowy, a SJe tylko wymowę miękką. W takich wypadkach warto sięgnąć po dodatkowe źródła leksykograficzne – zarówno SWOK, jak i SAZ

---

przy określaniu poprawnej wymowy „świeżych” zapożyczeń, a SAZ przy formułowaniu zaleceń ortofonicznych dla nazw własnych.

³⁷ W przykładach ilustrujących sposób prezentacji wymowy podają tylko słowo hasłowe.

³⁸ SA zalecał wymowę [сэ]. Obecnie słowniki ortofoniczne dopuszczają zarówno wariant twardy, jak i miękki.

³⁹ SIw, SJe, SK, SR nie podają wyłącznie wymowy miękkiej w żadnym z wymienionych przypadków. SIw za normatywną w słowie **сервис** uznaje wymowę [сэ], SK dla **депо** podaje [ыэ] i dopuszcza [дэ], SJe za dopuszczalną, czyli – zgodnie z konwencją przyjętą przez jego autorów – mniej zalecaną, ale mieszczącą się w granicach normy, wymowę **декан** z [дэ] i **сервис** z [се]. We wszystkich pozostałych przypadkach warianty miękki i twardy są równoprawne.

⁴⁰ Wymowę miękką sugeruje, co prawda, SKuz, a precyzyjniej rzecz ujmując, nie przytacza żadnych informacji ortofonicznych, co może być wynikiem prozaicznego niedopatrzenia. Nawiasem mówiąc, ten przykład oraz wybiórcze potraktowanie informacji ortofonicznych – podanie wariantów wymowy **миллион** /*миллио; мильё* [–на], **США** /*сша; сэ-шэ-а* (сокр.: Соединённые Штаты Америки) przy ignorowaniu całego szeregu innych osobliwości i wariantów wymowy przynajmniej pośrednio wskazuje na SKuz, jako możliwą bazę do formułowania instrukcji ortofonicznej w SPWN.

⁴¹ Taką formą posługuje się np. znany rosyjski dziennikarz, publicysta i prezenter telewizyjny, Leonid Mleczin. Por., np. ТВ Цех. Есть ли секс в нашем городе? https://www.youtube.com/watch?v=hasAE_QzLmg (12.06.2011).

⁴² Wymowę z [вэ] podaje SAZ.

⁴³ W hasle **шатен** /*мэ* [–на] widzimy zalecenie twardej wymowy, co wyraźnie wskazuje na sporą nonszalancję przy opracowywaniu słownika.

zalecają wyłącznie wymowę twardą. Powyższa analiza nie pozwala utrzymać proponowanego przez SPWN **сленг** – konieczna jest informacja o zalecanej wymowie twardej i, co najwyżej, dopuszczalnej miękkiej.

SPWN wskazuje wymowę [ɐ] przed samogłoską w wyrazach **диета** /диэ/ **проект** /оэ/ **клиент** /уэ/, ale już brak takiej informacji dla leksemu **риелтор**.

Obok twardej wymowy spółgłoski przed „e” osobliwością niektórych wyrazów pochodzenia obcego w języku rosyjskim jest brak redukcji nieakcentowanej samogłoski „o” [o]. Zjawisko to jest o wiele rzadsze od omawianego w powyższym akapicie, ale tego typu informacje w ślad za słownikami ortofonicznymi wielki słownik przekładowy podawać powinien. Poniższe hasła niewątpliwie wprowadzają w błąd odbiorcę, sugerując mu standardową wymowę z [a] bądź [ɤ] w pozycji nieakcentowanego „o”⁴⁴, podczas gdy leksemy:

боа; какоа są wymawiane z obowiązkowym [o],

a dla poniższych słów należało podać warianty z nieredukowanym i zredukowanym „o”:

авизо; адажио; болеро; бордо; вето; досье; кредо; маэстро; палаццо; поэма; поэт; поэтесса; радио; ранчо; рококо; скерцо; сонет; трио; шоссе; эскудо.

SPWN ignoruje zjawisko braku lub fakultatywnego braku redukcji nieakcentowanego „e” po spółgłosce miękkiej w niektórych zapożyczeniach, np. **караоке**. Za wzorzec mogłoby posłużyć opracowanie analogicznego hasła w SR: **кара’оке** [к,е – е может звучать отчётливо]. Na podobnej zasadzie pominięte zostają uwagi o wymowie nieakcentowanego „я” i „а” w niektórych słowach. Takiego komentarza wymagałyby m.in. leksemy: **чакона; аятолла; чарльстон** z – odpowiednio – *dop.* [ча]; [айа]; [ча].

We wstępie do SPWN czytamy deklarację, że notuje on uproszczony zapis fragmentów „wyrazu z osobliwą relacją literowo-głoskową”⁴⁵, np. **конечно** /чин/; **чтоб** /ум/; **легкоатлет** /хк/. Rzeczywiście w słowniku odnajdziemy wyczerpująco przedstawioną wymowę połączenia „рк” jako [хк]. Ta nawiasowa wskazówka ortofoniczna pojawia się po następujących leksemach:

лёгкий; легко; легкоатлет; легкоатлетический; легкоатлетка; легковерие; легковерный; легковес; легковесный; легкой; легковоспламеняющийся; легковушка; легкозапоминаемый; легкомысленный; легкомысле; легкоплавкий; лёгкость; мягкий; мягко; мягкосердечие; мягкосердечный; мягкость; мягкотелость; мягкотелый; налегке; слегка.

⁴⁴ Pewien wyjątek stanowi leksem **соте** /сомэ/, gdzie podano wymowę całego wyrazu, sugerując obowiązkowe nieredukowane [o]. Takiej rekomendacji nie ma w żadnym z analizowanych słowników ortofonicznych – SIw i SK zalecają standardową redukcję samogłoski nieakcentowanej, SR dopuszcza [o], a SJe w ogóle nie notuje danego leksemu.

⁴⁵ Wstęp, [w:] SPWN, s. 10.

Równie skrupulatnie SPWN odnotowuje wyrazy, w których połączenie „гч” przybiera postać fonetyczną [xç]: **легчатъ; мягчительный; мягчить; наилегчайший; облегчатъ; облегчаться; облегчение; облегчённо; облегчить; облегчиться; полегчатъ; смягчатъ; смягчаться; смягчение; смягчительный; смягчить; смягчиться.**

Widać dążenie do prezentacji wszelkich form z połączeniem „чн”, wymawianym jako [шн]. Stąd też mamy tradycyjną wymowę takich form, jak:

двочник; девичник; конечно; нарочно; очечник; очечный; подсвечник; скворечник; скучно; яичница.

Jednak i tutaj autorzy nie ustrzegli się pewnych niedokładności, gdyż w słowie **горчичник** nie podają zalecanej przez wszystkie cztery słowniki ortofonicznie wymowy z [шн].

Ponadto najprawdopodobniej dało o sobie znać deklarowane dążenie do unikania wariantów, co zaowocowało

- a) podawaniem tylko jednej formy (z [шн]) spośród dopuszczalnych dwóch: **будничный**⁴⁶; **булочная; булочник; булочный; копеечный.**
- b) sugerowaniem obowiązkowego [шн] w przypadkach, gdy formy z taką wymową stanowią wariant rzadziej używany, czy wręcz przestarzały: **лавочник; лавочница; ларёчник; ларёчница; лоточник; лоточница; молочник.**

Bardzo pozytywnie należy ocenić fakt włączenia różnego rodzaju skrótowców do siatki haseł i podawanie wymowy literowców, np. **КГБ** /ка-гэ-бэ/; **СНГ** /эс-эн-гэ/.

SPWN zawiera wskazówki odnośnie do wymowy połączenia „йо” jako [ë]: **йог** /ë/; **йога** /ë/; **йоговский** /ë/; **йогурт** /ë/; **йод** /ë/; **йодистый** /ë/; **йодный** /ë/; **йодоформ** /ë/, **ой-ой-ой** /oëë/,

oraz pojedyncze przykłady innych rozbieżności między pisownią a wymową:

бортинженер /тын/; **миллион** /илио; ильë/; **сегодня** /сево⁴⁷/; **сейчас** /сич/.

Przyjęta w SPWN zasada opisu nietypowych zjawisk fonetycznych za pomocą nawiasowego, uproszczonego zapisu cyrylicznego ma dwie duże zalety – jest bardzo czytelna i zrozumiała także dla nieprzygotowanego użytkownika, który może nie znać zasad transkrypcji fonetycznej. Jednak przytoczone powyżej przykłady pozwalają mówić o niekonsekwencji i wybiórczym traktowaniu specyficznych relacji literowo-zgłoskowych w języku rosyjskim. Przede wszystkim odbiorca otrzymuje wyrywkowe informacje o wybranych zjawiskach fonetycznych – dowie się,

⁴⁶ SIw traktuje wymowę z [шн] jako dopuszczalną przestarzałą.

⁴⁷ Zapis nawiasowy uważam za niedobry, gdyż sugeruje on wymowę nieredukowanego „e”. Trzymając się konwencji przyjętej w SPWN, wystarczyło podać [во]. Osobliwością wymowy tego słowa jest również osłabienie redukcji jakościowej w wygłosie, a więc [н’ь], o czym słownik milczy.

że w słowie **сегодня** /cevoɫ/ wymawia się [ø], ale informacji o podobnej relacji w słowach **итого**, **всегодя** oraz w formie **его** w SPWN nie znajdzie. Poza tym wybiórczo potraktowano zjawisko uproszczenia grupy spółgłoskowej, gdyż z jednej strony mamy:

здравствовать /acmɫ/; **выездной** /znɫ/; **отпраздновать** /znɫ/; **празднество** /znɫ/; **праздник** /znɫ/; **праздничный** /znɫ/; **празднование** /znɫ/; **праздновать** /znɫ/; **праздность** /znɫ/; **праздный** /znɫ/; **предпраздничный** /znɫ/; **сердце** /pɫɫ/; **сердцебиение** /pɫɫ/; **сердцевидный** /pɫɫ/; **сердцевина** /pɫɫ/; **солнце** /conɫ/; **вчувствоваться** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **метеочувствительный** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **посочувствовать** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **почувствовать** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **почувствоваться** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **предчувствие** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **предчувствовать** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **самочувствие** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **сверхчувствительный** /ɫɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **светочувствительность** /ɫɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **светочувствительный** /ɫɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **чувственный** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **чувствительность** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **чувствительный** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **чувство** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **чувствовать** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/; **чувствоваться** /ɫɫɫɫɫɫɫɫ/,

ale z drugiej – brak informacji o uproszczeniu grupy spółgłoskowej w takich leksemach jak: **агентатство**; **вестник**; **грустный**; **завистливый**; **завистник**; **звездный**; **известно**; **известный**; **капустник**; **местный**; **наездник**; **наездничество**; **ненавистный**⁴⁸; **ненастный**; **несчастный**; **поздный**; **поздно**; **радостный**; **совестливость**; **совестливый**⁴⁹; **страстный**; **счастливец**; **счастливый**; **устный**; **участливый**; **участник**; **хвастливый**; **честный**; **шестнадцать**.

Zupełnie zignorowano całą szereg informacji ortofonicznych, których znajomość jest niezbędna do poprawnego używania jednostek rosyjskich w mowie (ale również poprawnej percepcji wyrazów fonetycznych i ustalenia właściwych relacji głoskowo-literowych, które w określonych przypadkach nie są oczywiste). I tak odbiorca słownika nie znajdzie żadnych instrukcji ortofonicznych w takich słowach, jak m.in.:

грузчик; **подписчик** i innych, gdzie powinno być [щик]; **расчертить**; **расчесать** i innych, gdzie powinno być [щ;; dop. щч];

расшить i innych, gdzie powinno być [ш:];

счастье; **счет** i innych, gdzie powinno być [щ:];

мужчина i innych, gdzie powinno być [щ:];

изжарить i innych, gdzie powinno być [ж:];

алло – Sje zaleca wymowę a[lɛ̯], pozostałe słowniki ortofoniczne traktują ją jako równoprawną z a[lɔ]. Dobrze, gdyby w słowniku przekładowym znalazła się in-

⁴⁸ Należy jednak odnotować, że leksemy **ненавистный**; **ненастный**; **прелестный** pojawiły się w cytowanej pracy *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim. Wielki słownik polsko-rosyjski. Autokomentarze i erraty*, jako wymagające opatrzenia informacją o wymowie /cnɫ/.

⁴⁹ Tu podaję z poprawnym akcentem (inaczej niż w SPWN). Ten błąd został zresztą skorygowany we wspomnianych wyżej *Autokomentarzach i erratach*.

formacja o dwóch poprawnych wariantach oraz o tym, że w pierwszym przypadku wymawia się pojedyncze [л];

помощник Normatywna wymowa to [шн]⁵⁰;

семьсот brakuje informacji o wymowie [м];

визжать; изжога; дрожжи; уезжать.

W słowniku powinna znaleźć się informacja o tym, że:

a) połączenia „зж” i „жж” wymawiane są jako jedna głoska,

b) możliwe są dwa warianty wymowy [ж:] bądź [ж:’],

c) warianty te nie są równorzędne we wszystkich słowach.

SR podaje dla wymienionych powyżej przykładowych słów⁵¹ równoprawny wariant [ж:] bądź [ж:’], SA i jego rozbudowana kontynuacja – SJe podają jako standardową tradycyjną wymowę moskiewską z [ж:’], uznając wariant twardy za dopuszczalny⁵². SK próbuje różnicować wymowę w poszczególnych słowach, podając następujące wskazówki: **визжать** [ж:] i dopuszczalne starsze [ж:’]; **изжога** [ж:]; **дрожжи** [ж:] i [ж:’]; **уезжать** [ж:] i dopuszczalne starsze [ж:’]. Właśnie taki sposób prezentacji materiału zasługuje na szczególną uwagę, gdyż nowoczesny słownik przekładowy powinien odzwierciedlać aktualny stan i aktualne procesy rozwoju języka, a jedną z tendencji widocznych w ruszczyźnie jest stopniowe wypieranie w wymowie [ж:’] przez [ж:]⁵³.

Analiza powyższego materiału pozwala na sformułowanie wniosków o niedoskonałościach w sposobie prezentacji materiału ortofonicznego, przejawiających się w wybiórczym traktowaniu rozbieżności między pisownią a wymową, licznych niekonsekwencjach (analogiczne zjawiska są podawane dla jednych wyrazów, dla innych nie; niekiedy podawane są warianty, przy czym dla osobliwości wymowy raczej o znaczeniu marginalnym, jak **миллион** /илио; ильё/⁵⁴, inne – w tym bardzo rozpowszechnione w ruszczyźnie – dwojaka wymowa spółgłoski przed „e” w niektórych zapożyczeniach, dopuszczalność wariantów wymowy połączeń „зж”, „жж”⁵⁵,

⁵⁰ Brak nawiasowej instrukcji ortofonicznej został dostrzeżony przez samych autorów i wskazany we wzmiankowanych *Autokomentarzach i erratach*, więc być może jest wynikiem przeoczenia.

⁵¹ Leksem **изжога** nie został odnotowany w danym słowniku.

⁵² Co ciekawe leksem **изжога** nie został opatrzony żadnym komentarzem ortofonicznym.

⁵³ *Орфоэпические правила*, [w:] М.Л. Каленчук, Л.Л. Касагкин, Р.Ф. Касагкина, *Большой орфоэпический словарь...*, s. 987.

⁵⁴ Ten przykład skłania do zadania co najmniej dwóch pytań: dlaczego to słowo jest ilustrowane komentarzem ortofonicznym, podczas gdy w wielu innych nie ma uwagi nawiasowej, mimo że ich wymowa różni się znacząco od pisowni (np. **гильотина** [йт])? Dlaczego warianty wymowy nie zostały zhierarchizowane, skoro słowniki ortofoniczne różnicują ich użycie: SJe uznaje [льё] w słowie **миллион** za wymowę dopuszczalną, SK – za dopuszczalną przestarzałą, SR za możliwą w mowie potocznej?

⁵⁵ Jak już wykazaliśmy w tym przypadku ignoruje się nie tylko dopuszczalne warianty, ale w ogóle jakiegokolwiek informacje o tym połączeniu spółgłoskowym.

oraz „чн” są zupełnie ignorowane we wskazówkach) i o pojedynczych błędach merytorycznych. Najdokładniej opracowanym zjawiskiem jest wymowa twarda spółgłosek przed „e” w zapożyczeniach – oprócz podanych przez nas błędów i założeń wątpliwych – przytoczono setki poprawnych form. Ponadto drobiazgowo opracowano wymowę połączeń „рк” [xк] i „рч” [xч].

Wydaje się, że istnieje co najmniej kilka alternatywnych sposobów informowania odbiorcy o osobliwościach wymowy rosyjskiej. Pierwszy to podawanie transkrypcji fonetycznej całych wyrazów hasłowych. Wprowadzenie takiego rozwiązania byłoby przełomowym odejściem od tradycji rusycystycznej na rzecz standardów obowiązujących między innymi w leksykografii brytyjskiej i amerykańskiej. Zauważmy, że transkrypcja fonetyczna podawana jest również w słownikach angielsko-polskich⁵⁶. Problemy teoretyczno-praktyczne, z którymi trzeba się uporać w przypadku takiego zapisu to przede wszystkim wybór systemu transkrypcji – podjęcie decyzji, czy właściwsze jest stosowanie transkrypcji międzynarodowej IFA, transkrypcji sławistycznej, czy transkrypcji opartej na alfabecie cyrylicy.

Potencjalne wady transkrybowania to pracochłonność tego zabiegu, konieczność wygospodarowania dodatkowego miejsca (zwiększenie objętości tradycyjnego słownika papierowego) i mniejsza przejrzystość zapisu fonetycznego dla niefilologa. Poza pierwszym, pozostałe minusy są mocno dyskusyjne. Wydaje się, że czas słowników prymarnie papierowych mija (przynajmniej słowników konstruowanych z myślą o profesjonalistach). Poważne opracowania dla tłumaczy będą publikowane jako słowniki elektroniczne lub też z dostępem w sieci⁵⁷, co najwyżej z dodatkową, uproszczoną wersją papierową. W takim przypadku (zwłaszcza uzupełnianych na bieżąco słowników online) zniknie odwieczny problem ograniczeń objętości. W słownikach online można wyobrazić sobie stopniowanie zakresu informacji – słowo z zaznaczonym akcentem jest dostępne po wejściu na odpowiedni artykuł hasłowy, a po kolejnym kliknięciu / najechaniu kursorem na pole ‚wymowa’ pojawia się zapis transkrypcji fonetycznej również z ewentualnymi wariantami. Oczywiście wprowadzenie transkrypcji fonetycznej wymaga załączenia do słownika instrukcji korzystania z takiego systemu.

---

⁵⁶ Por., np.: C.M. Schwarz, M.A. Seaton, J. Fisiak, *Praktyczny słownik angielsko-polski, polsko-angielski*, Warszawa 2002.; *Słownik angielsko-polski*, pod red. J. Fisiaka, Warszawa 1996.; *Słownik angielsko-polski*, pod red. J. Linde-Usienkiewicz, P.G. Smitha, Warszawa 2005.; J. Stanisławski, *Wielki słownik angielsko-polski*, Warszawa 1964.

⁵⁷ Już prawie 30 lat temu postulowano stworzenie elektronicznego rosyjsko-polskiego słownika przekładowego: H. Grosbart, *Szkic teoretycznych założeń projektu komputerowego słownika przekładowego i propozycja podjęcia prac nad prototypowym komputerowym słownikiem rosyjsko-polskim*, [w:] *Studia z polskiej leksykografii współczesnej*, red. Saloni Z., Białystok 1987, t. 338, Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego, s. 287–307, <http://www.mimuw.edu.pl/polszczyzna/Grosbart-S87/Grosbart-S87.pdf>.

Drugą, skrajną metodą, byłaby rezygnacja z jakiegokolwiek informacji o wymowie, co z racji znacznych rozbieżności pomiędzy rosyjską wymową a pisownią należy uznać za rozwiązanie chybione⁵⁸.

Zastosowanie zapisu fonetycznego tylko w szczególnych przypadkach nazywanych przez autorów SPWN osobliwościami relacji literowo-głoskowych. Tę tradycyjną i rozpowszechnioną metodę cechuje prostota i łatwość w odbiorze. W połączeniu z obowiązkowym – moim zdaniem – dodatkiem do słownika w postaci zbioru ogólnych zasad wymowy rosyjskiej pozwala na uwypuklenie osobliwości relacji literowo-zgłoskowych, wskazanie odstępstw od normy i wariantów wymowy. W tym przypadku znowu problematyczna pozostaje kwestia zapisu – wybór pomiędzy jednym z systemów transkrypcji fonetycznej, a zapisem uproszczonym. Na rzecz tego ostatniego przemawia prostota i przejrzystość. Jednak należy odejść od wybiórczego i niekonsekwentnego ilustrowania zjawisk fonetycznych. Nowoczesny słownik przekładowy, najlepiej w wersji online, a więc jak wspomniano wcześniej – praktycznie bez ograniczeń objętościowych i z możliwością wyboru zakresu poszukiwanej przez użytkownika informacji ortofonicznej, powinien spełniać kilka kryteriów:

- 1) Podstawowe zasady wymowy rosyjskiej, czyli regularne relacje literowo-zgłoskowe winny być opisane w przejrzysty i dostępny sposób w dodatkowej części słownika na wzór podawanych informacji gramatycznych i słowotwórczych (z jakichś powodów takich wiadomości do SPWN nie załączono). Zaliczyłbym do nich informacje o redukcji samogłosek „o” i „a” po twardej spółgłoskach w pozycji nieakcentowanej (tzw. *аканье*), redukcję „e”, „я”, w sylabach nieakcentowanych po miękkich spółgłoskach (tzw. *иканье*, twardą wymowę połączeń ж, ш, ц, з „e” i „и” oraz ale również ze względu na swoją powtarzalność i podporządkowanie pewnej logice – wymowę „ся” w czasownikach i imiesłowach: dla bezokolicznika i trzeciej osoby liczby pojedynczej wymowę [ц:ъ] lub [тцъ], w czasownikach w czasie przeszłym po л wariantu [лс’ъ] i [лсъ] ze wskazaniem na większą częstotliwość pierwszego oraz dla pozostałych form osobowych czasownika oraz imiesłowów wymowy miękkiej [с’ъ], np. **общаемся, учащийся**⁵⁹. Podanie takich regularnych odpowiedniości zapobieże wielokrotnemu powielaniu tych samych informacji w tysiącach kolejnych haseł. Uwaga zostanie skoncentrowana na indywidualnych różnicach pomiędzy pisownią a wymową (np. „чн” jest wymawiane jako [шн] zaledwie w kilkunastu wyrazach, w innych poprawna wymowa odpowiada pisowni), co oznacza podawanie informacji tylko o tych osobliwościach wymowy, które nie są całkowicie regularne (np. zapis **горчичник** [шн] wynika z tego, że opisana jest tylko

⁵⁸ Jest ono niestety obecne w SMDGM.

⁵⁹ Jest to zgodne z zaleceniami podanymi w: *Орфоэтические правила...*, s. 993.

osobliwość wymowy, która nie poddaje się sztywnym, bezwyjątkowym regułom, natomiast brak informacji o redukcji nieakcentowanego „o”, gdyż jako wynik typowego dla języka rosyjskiego zjawiska fonetycznego został on opisany w uogólniającym załączniku).

- 2) Nowoczesny słownik przekładowy powinien informować odbiorcę o wariantach normy ortofonicznej, ponieważ ma to znaczenie na etapie recepcji wypowiedzi wyjściowej – tłumacz powinien mieć możliwość poprawnego zrozumienia wypowiedzi oraz identyfikacji określonego zjawiska fonetycznego jako normatywnego lub nie. Fakt nieobecności jednej z dopuszczalnych form może prowadzić do jej niewłaściwej klasyfikacji w świadomości tłumacza (jako formy błędnej). Słownik przekładowy, jak każdy słownik dwujęzyczny, pełni w pewnym stopniu również funkcję dydaktyczną – odnalezione ekwiwalenty są często później w praktyce translatorycznej i mownej wykorzystywane bez ponownego sięgnięcia do słownika. Podawanie informacji niepełnych, mogących prowadzić do niewłaściwej interpretacji jednostek wyjściowych, skutkuje powielaniem tych samych błędów. SPWN podaje warianty wymowy, ale w stopniu minimalnym, w przypadkach stosunkowo mało istotnych i bez podania skali normatywności lub chociażby skali częstotliwości, np. **МИЛЛИОН** /илио; ильё/; **США** /сша; сэ-шэ-а/; **ФРГ** /эф-эр-гэ; фэ-эр-гэ/, ignoruje natomiast dwojaką wymowę połączeń „жж”, „жж”, „чч” i innych. Oprócz podania wariantu w nowoczesnym słowniku przekładowym konieczne jest wprowadzenie sądów wartościujących, pozwalających zorientować się odbiorcy, co do równoprawności wariantów (tu wystarczy rozdzielić je średnikiem) lub większego / mniejszego zakresu użycia poszczególnych wariantów (do tego celu nadają się kwalifikatory, np. *редziej, прэст.*).
- 3) W nowoczesnym słowniku przekładowym w wersji online powinno znaleźć się miejsce także na wskazanie wariantów uwarunkowanych, odwołując się do klasycznych prac Lwa Szczerby, pełnym i niepełnym stylem wymowy⁶⁰ (uzależnionym od sytuacji komunikacyjnej). Uwzględnienie powyższej zasady pozwoliłoby na stosowanie np. takiego zapisu: **сейчас** [сич]; [щас] *kom. nieoficjal.* Warto dodać, że Jelena Ziemskaja drobiazgowo analizuje specyfikę fonetyczną komunikacji ustnej w swojej znanej monografii⁶¹, podając również listę słów, w których najczęściej dochodzi do kompresji (m.in. **иногда** [инада], **только** [тока], **спасибо** [пас’ибъ]⁶²). Dodatkowo konieczne jest informowa-

⁶⁰ Л.В. Щерба, *О разных стилях произношения и об идеальном фонетическом составе слов*, [w:] Idem, *Избранные работы по русскому языку*, Ленинград 1957, s. 21.

⁶¹ Е.А. Земская, *Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения*, Moskwa 2004, wyd. 3, poprawione i uzupełnione.

⁶² Ibidem, s. 208–9.

nie o wariantach fonostylistycznych (niektóre z nich znajdują odzwierciedlenie w stosowanej w utworach literackich oraz tekstach prasowych pisowni, imitującej wypowiedź ustną, np. **тыща; Максимыч; чек** (od **человек**)). Podawanie najbardziej rozpowszechnionych form skróconych powinno dotyczyć również nazw własnych. Do siatki haseł SPWN włączono antropimimy i topimimy, co jest rozwiązaniem zasługującym na aprobatę, jednak zabrakło wśród nich skróconych form od najpopularniejszych imion odojcowskich (na równi z translandami **Александрович** czy **Степанович** do nowoczesnego słownika przekładowego powinny trafić również formy **Саныч** i **Степаныч**). Jest to o tyle istotne, że to właśnie forma niepełna imienia odojcowskiego stanowi normatywną formę zwracania się w języku rosyjskim⁶³.

- 4) W słowniku nowego typu trzeba uwzględnić osobliwości wymowy złożeń. W przypadku porządkującej roli akcentu pobocznego⁶⁴ osłabieniu ulega redukcja samogłosek, co może prowadzić do zachowania wyraźnej wymowy [o] (przynajmniej jako wariantu) w takich formach, jak np. **пр[о]фсоюз**, **п[о]слевоенный**, **п[о]стсоветский**. Ponadto w tego typu wyrazach mogą zachodzić analogiczne procesy ubezdźwięcznienia i udźwięcznienia jak na styku wyrazów, a nie w obrębie słowa – SJe zaleca wymowę **межатомный** [меш/а], **лейб-медик** [лейп/м], **брандвахта** [брант/в], **оргбюро** [орк/бь]⁶⁵.
- 5) Kwestią wykraczającą poza ramy danego artykułu jest słabe opracowanie frazematyki – w SPWN tysiące haseł nie są ilustrowane żadnymi przykładami użycia, czy, co byłoby jeszcze bardziej wskazane, parami przekładowymi⁶⁶. Dany problem w pewnym stopniu dotyczy również ortofonii – jest dość oczywiste, że w niektórych odtwarzalnych połączeniach wyrazowych (głównie we frazeologizmach) zachowały się różnego rodzaju formy przestarzałe, co niekiedy wiąże się również z osobliwościami wymowy. Hasło **перечница** powinno zostać uzupełnione o frazem **старая перечница** [шн], a hasło **шапочный** zawierać również frazemy **шапочное** [шн] **знакомство**; **к шапочному** [шн] **разбору**.

⁶³ Por. Р.Ф. Касаткина, *Компрессированные формы слов в русской речи*, [в:] *Русская фонетика в развитии. Фонетические „отцы” и „дети” начала XXI века*, отв. ред. М.Л. Каленчук Касаткина Р.Ф., Moskwa 2013, s. 27.

⁶⁴ W SPWN problematyka akcentu pobocznego i towarzyszących mu zjawisk fonetycznych została praktycznie całkowicie zignorowana. Zaznaczony jest jedynie akcent główny, a wspomniane procesy fonetyczne nie są w ogóle uwzględniane. Wyjątek poczyniono jedynie dla połączeń z dywizem: „Jeżeli jednak wyrażenie rosyjskie jest złożone, ma pisownię z dywizem, to wtedy występujące na nim znaki przycisku nie informują o jego nieustabilizowaniu, lecz o wymowie danego wyrażenia z dwoma akcentami jednocześnie; por. **альма-матер**, **баден-баденский** czy **бизнес-партнёр** (na ogół przycisk pierwszy jest słabszy od drugiego)” – Wstęp, [w:] *SPWN*, s. 10.

⁶⁵ Por.: SJe, s. 23.

⁶⁶ Termin ten stosuję w znaczeniu przyjętym w: *Polsko-rosyjski słownik par przekładowych. Tom zbiorczy idiomatykonu polsko-rosyjskiego (z. 1–5)*, pod red. W. Chlebby, Opole 2014.

W ten sposób zostaje uwypuklona różnica fonetyczna w użyciu leksemu wyjściowego i frazemu, którego komponentem jest wspomniany leksem. Włączenie do siatki słownika leksemu **калачный** powinno skutkować również uwzględnieniem frazeologizmu i jego osobliwości fonetycznej: **с суконным рылом (лезть, соваться) в калачный [шн] ряд**.

- 6) Analizując różne słowniki ortofoniczne języka rosyjskiego, należy sięgać po najefektywniejsze rozwiązania. Zwróciłbym uwagę na stosowane w SIw podkreślanie w potencjalnie problematycznych pod względem ortofonicznym formach tych głosek lub połączeń głosek, których wymowa pokrywa się z piśmownią⁶⁷. Zapis **нечто** oznaczałby więc wymowę [чт], zamiast typowego dla form pochodnych od что – [шт]. W wielu przypadkach taki zapis jest bardziej ekonomiczny i przejrzysty od nawiasowego instruktażu fonetycznego: **ранчо; молочный; чакона; растлить**. Poza tym przestrzega przed rozpowszechnionymi błędami ortofonicznymi, (np. zapis **музей** bez podania wariantu uprzedza, że wymowa twarda jest niepoprawna) oraz błędami wynikającymi z interferencji języka polskiego, np. **отведать; свет**. Jednak zastosowanie tej metody zapisu oznaczałoby odejście od przyjętego w SPWN dość nowatorskiego na gruncie wielkiej leksykografii rosyjsko-polskiej sposobu zaznaczania akcentu (przycisku wyrazowego) za pomocą dolnej kreseczki (podkreślenia właściwej sylaby). Sposób ten jest bardzo przejrzysty i atrakcyjny graficznie, ale jego zastosowanie pociągnęło za sobą ignorowanie zjawiska akcentu pobocznego, co uważam za rzecz niewskazaną w wielkim słowniku przekładowym⁶⁸. Podkreślanie połączeń literowych na wzór SIw wymagałoby stosowania tradycyjnego systemu oznaczania akcentu głównego i pobocznego, a więc np. **госдепартамент**.
- 7) Standardem w nowoczesnym słowniku powinno być dołączenie nagrań dźwiękowych. Tradycyjnie dublują one nawiasowe informacje ortofoniczne. Nie ulega przy tym kwestii, że staranny dobór lektora / lektorów jest sprawą priorytetową; musi to być native speaker, użytkownik normy literackiej, najlepiej zajmujący się taką pracą zawodowo⁶⁹. Pełna prezentacja materiału wymaga nagrania także

⁶⁷ SI, s. 9.

⁶⁸ Była to świadoma decyzja autorów słownika. Zastosowanie kreseczki (podkreślenia), nie oznacza przecież, że akcentu pobocznego nie można było oznaczyć w inny sposób (sylaba pod dodatkowym akcentem mogłaby zostać wyróżniona np. kursywą: **госдепартамент**).

⁶⁹ Ciekawie pod tym względem prezentuje się Wielki słownik multimedialny PWN (zarówno z 2006, jak i 2014 roku). Część rosyjsko-polska zawiera nagrania słów hasłowych, ale ich odsłuchanie rodzi poważne wątpliwości, czy postulowane kryteria zostały spełnione, albowiem lektorka ubezdźwięcznia (sic!) [в] w połączeniach -св, -тв, -кв w niektórych słowach (**искусствовед, искусство, Москва, цвет**), ignoruje akcent poboczny i praktycznie nie redukuje nieakcentowanych samogłosek w niektórych złożeniach, np. **водонепроницаемый** jest odczytywany jak в[а]д[а]нпр[а]ницаемый. Poza tym wersja lektorska jest niedopracowana także pod względem technicznym: w przypadku wariantów wymowy niekiedy odczytywany jest tylko jeden (np. hasło **миллион** /илюо; ильё/; w niektó-

wariantów akcentuacyjnych oraz omawianych w artykule wariantów wymowy. Dużą czytelność można uzyskać, gdy pierwszy wariant będzie czytać np. kobieta, a drugi mężczyzna. Dołączenie nagrania dźwiękowego nie zwalnia autorów ze stosowania odpowiedniego zapisu fonetycznego. Oba systemy wzajemnie się uzupełniają.

Skróty słowników

- SA** *Орфоэпический словарь русского языка: Произношение, ударение, грамматические формы*, pod red. Р.И. Аванесова, Moskwa 1989, wyd. 5., poprawione i uzupełnione.
- SAO** *Русское литературное произношение и ударение: Словарь-справочник*, pod red. Р.И. Аванесова, С.И. Ожегова, Moskwa 1959.
- SAZ** Ф.Л. Агеенко, М.В. Зарва, *Словарь ударений русского языка*, pod red. М.А. Штудинера, Moskwa 2000, wyd. 8., powtórnie opracowane i uzupełnione.
- SIw** Т.Ф. Иванова, *Новый орфоэпический словарь русского языка: Произношение, ударение, грамматические формы*, Moskwa 2004.
- SJe** Н.А. Еськова, С.Н. Борунова, В.Л. Воронцова, *Орфоэпический словарь русского языка: произношение, ударение, грамматические формы*, Moskwa 2015, wyd. 10., poprawione i uzupełnione.
- SK** М.Л. Каленчук, Л.Л. Касаткин, Р.Ф. Касаткина, *Большой орфоэпический словарь русского языка: литературное произношение и ударение начала XXI века: норма и ее варианты*, Moskwa 2012.
- SKuz** *Новейший большой толковый словарь русского языка*, pod red. С.А. Кузнецова, Sankt Petersburg 2008.
- SŁI** *Русский орфографический словарь*, pod red. В.В. Лопатина і О.Е. Ивановой, Moskwa 2013, wyd. 4., poprawione i uzupełnione.
- SMDGM** A. Mirowicz, I. Dulewiczowa, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, t. 1-2, wyd. VI, Moskwa-Warszawa 1999.
- SPWN** *Wielki słownik rosyjsko-polski z kluczem polsko-rosyjskim*, pod red. J. Wawrzyńczyka, Warszawa 2004.
- SOSz** С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, Moskwa 1992.
- SR** И.Л. Резниченко, *Орфоэпический словарь русского языка: Произношение. Ударение*, Moskwa 2003.

---

rych hasłach zalecenia ortofoniczne nie są przestrzegane przez lektorę, która na przykład **нарочно** z zalecanym [шн] czyta jako нар[чн]о, **семьсот** – z nienormalnym [м’], wbrew akcentowi zaznaczonemu na ostatniej sylabie wyraźnie odczytuje **абсент** jako ***абсент** itd.